
Maja
ŠTAMBUK

PREMA
OBNOVI
PERIFERIJA

Razvijena ruralna područja prava su rijetkost u Hrvatskoj.¹ Stoga je pred našom državom golem i složen posao obnove seoskih zajednica i cijeloga seoskog prostora.

U Hrvatskoj se, nažalost, i dalje šire nerazvijena ruralna područja kao posljedica dugotrajnih negativnih tendencija² ali i rata, novoga i uglavnom nekontroliranog usmjerenja kretanja ljudi. Preostalo stanovništvo u tim područjima trpi sve veće siromaštvo što će i dalje poticati odseljavanje. S druge strane, zapuštena i zaboravljena područja neće privlačiti nikoga, osobito ne mlađe, stručnije i kvalificiranije. Primarni cilj razvitka tih dijelova zemlje je uspostaviti demografsku, gospodarsku i društvenu ravnotežu. Za područja »duboke provincije« teško je pronaći način da se održi ljudska aktivnost. Najvjerojatniji gospodarski oslonac ostat će poljoprivreda, obilato subvencionirana i ponegdje kombinirana sa specifičnim lokalnim izvorima ili potrebama, primjerice, seoskim turizmom ili potrebom obrane zemlje, i sl.

Pišući o ljudskim resursima u kontekstu strategije demografske obnove, odnosno demografskog razvitka, J. Županov³ obvezuje Hrvatsku da u vrlo kratko vrijeme poveća svoju konkurentsku sposobnost na svjetskom tržištu ljudskih resursa, jer tamo ona mora konkurirati za vlastite stručnjake. Sličnu zadaću imaju hrvatske periferije u odnosu na hrvatsko centralno područje. U nekim sastavnicama ukupne ponude i potražnje za ljudima, periferija mora ponuditi bolje uvjete. A kako je to skup, ali neizbježan razvojni preduvjet, periferije će morati restrukturirati svoje proračune i razvojne ciljeve.

Neprestance se i s pravom postavljaju pitanja o podebnosti hrvatskoga koncepta razvitka. A s jednakim pravom i pitanje: postoji li uopće dovoljno transparentan razvojni koncept.

Pregledavajući rezultate uspješnijih ruralnih razvojnih projekata u svijetu, skupina analitičara procijenila je da je napredak itekako moguće postići u mnogim aspektima

društvenog i gospodarskog života. Međutim, neke posljedice burnog napretka pedesetih i šezdesetih godina pokazale su da razvitak nije lako usmjeravati i kontrolirati. Prije svega, analize su pokazale:

1. da napredak nije isključivo kvantitativna kategorija, pa ga kao samo takva i nije moguće mjeriti;
2. da projekti ne smiju biti tehnokratski i ekonokratski;
3. da se u razvojnim projektima naglašavaju društveni i kulturni čimbenici i ciljevi;
4. da se koncept razvitka oslanja na stanovništvo;
5. da se maksimalno izbjegava nesklad ili sudar s prirodnom okolinom;
6. kad se radi o razvojnim projektima manjih područja, analitičari su utvrdili čvrstu vezu između uspjeha projekta i uključenosti lokalnog stanovništva od samog početka.⁴

Spomenuti razvojni principi senzibilniji su u sociološkom, antropološkom i u ekološkom smislu. Na njima se temeljeni razvojni projekti oslanjaju na podršku stanovništva, uvažavaju njihove interese, poštuju njihova znanja i koriste se njima, uključujući u njih institucije u lokalnim sredinama. Tako seoski prostor i seoska lokalna zajednica u izmijenjenom, »novom«, konceptu postaju uvažavan čimbenik operacionalizacije općenacionalne razvojne strategije. Lokalni se interes ne zanemaruje na račun općega. Takvo polazište nužno mijenja odnose grada i sela, središta i periferije.

Selo u takvu konceptu postaje sve ravnopravniji sudionik razvojnog procesa.⁵ Njegova inertnost i zatvorenost, autarkičnost, upućenost na agrar (i, dakako, siromaštvo) postaju činjenice iz prošlosti. Međutim, treba vremena za takvu promjenu. Hrvatsko selo nema ni mrvice arogancije i samosvijesti koja bi mu pomogla da za sebe izbori povoljniji položaj u odnosu prema središtima i povoljnije mjesto u razvojnim projektima. Sve promjene događale su se, i još se, uglavnom, događaju, tek unutar postojeće društvene strukture, unutar postojeće agrarne strukture, unutar dijelom izmijenjenih obiteljskih odnosa, unutar čvrsto određenih odnosa prema središtu(ima). Sve te promjene jedva da su narušile autentični seoski ritam. Dapače, odlazak mladih ljudi još ga je usporio.

Dosadašnji razvitak Hrvatske sa snažnim osloncem na glavni grad Zagreb i tri makroregionalna središta⁶ (čak ne na njihove regije), koji su iz svojih okolica »isisali« kvalitnije stanovništvo i pustili da se ugase neke važne razvojne funkcije u gradskim prstenovima, prepreka je ravnomjernijem prostornom razmještanju razvitka zemlje i optimal-

nijem ukupnom razvoju Hrvatske. Takav razvojni slijed, koji je osobito pogodilo periferijske i mahom ruralne krajeve, doveo je do tzv. polariziranog tipa razvitka.⁷ Situacija je najteža u ruralnim područjima udaljenim od spomenutih polova razvitka koji gravitiraju nejakim i slabim urbanim (pod)središtima, te u onim perifernim prostorima koji su se u novoj državi Hrvatskoj našli na njezinom prostornom rubu a da pri tome nisu razvojno poduprti od lokalnih, regionalnih ili nacionalnog središta.

Naravno da su i pojedine regije različito razvijene, pa se i na toj razini ogledava polariziranost razvitka. Ipak, takav je tip razvoja vezan više uz gradove, njihov rast i širenje, nego uz »tradicionalne« regije. Stoga, gledano s teorijskog aspekta, tamo gdje se nije razvio grad, teško da će biti napretka. U našem slučaju polarizirani razvoj dobrim dijelom godinama je bio rezultat političkih odluka o tipu i smjeru razvitka. S jedne strane, poticanjem industrijalizacije locirane pretežno u većim gradovima, uz uspostavljanje pratećih usluga svake vrste, stanovništvo se koncentriralo u gradovima, a s druge, privatni poljoprivredni sektor i svijet sela sustavno se obeshrabriovao. Gradovi su rasli, sela se smanjivala i ruralni prostor praznio i slabio u svakom smislu. Takav tip razvoja potrajao je predugo, a da ne bi izazvao demografske i socio-gospodarske vrlo teške, a ponegdje i nepopravljive posljedice.

U dijelovima nacionalnog teritorija, što ga i, inače, karakterizira nepovoljnije stanje razvojnih potencijala i koji su bili prostorno isključeni ili nedovoljno povezani s pojedinim pravcima i protocima razvitka (na prometnim vezama među spomenutim gradovima, primjerice), nisu se razvili ni gradovi, a sela su se postupno (ponegdje i egzodusno) praznila.⁸

(Paleo)industrijski razvojni koncept temeljen na glomaznim sustavima posve je neprikladan demografskoj, socijalnoj i gospodarskoj situaciji u maloj urbanoj, a posebno seoskoj sredini, jer nije prilagodljiv pojedinačnim, specifičnim prilikama i zahtjevima. Uporno reproduciranje koncentracijskog modela (urbanog) razvitka pokazalo je svu štetnost naročito s gledišta ravnomjerne rasprostranjenosti napretka.

Demografski i društveno-gospodarski pokazatelji u svem tom razdoblju mijenjali su se intenzivno, gotovo stihijno (iako ne valja smetnuti s uma i povijesne činjenice koje su dale svoj obol stagnaciji nekih nerazvijenih područja, osobito ličke regije).

Pojedini modernizacijski procesi u ruralnoj i periferijskoj Hrvatskoj trajali su predugo (agrarna depopulacija, deruralizacija, urbana industrijalizacija, urbana koncentracija,

cija), ali nisu dosegli razinu na kojoj bi ruralnu periferiju osposobili koliko-toliko za samorazvoj. Dapače, mnogi su djelovali tako da su razdoblje dekompozicije protekli do stanja u kojem je teško uopće govoriti o mogućnosti oživljavanja. Međusobna neusklađenost procesa (osobito deagrarizacije i zakašnjele industrijske decentralizacije) rezultirala je degradacijom ruralnih područja i slomom nekadašnje gospodarske osnovice. Područja u kojima je poljoprivreda ostala jedinim gospodarskim osloncem zaostajala su u svakom pogledu. Nasuprot njima, pojedini, nekoć isključivo poljoprivredni krajevi, zamijenili su tradicionalnu djelatnost nekom drugom »isključivom« djelatnosti. Primjerice, u priobalju i otočkim mjestima uz more turizam je istisnuo sve, pa i turizmu komplementarne djelatnosti. Tek je krizna faza tranzicijskog razdoblja osvijestila prednosti heterogenizirane gospodarske strukture malih ruralnih društava i, iako još uvijek nedovoljno radikalno, izmijenila poglede na strategiju ruralnog i agrarnog razvitka.

Kolikogod još uvijek (u nas) prevladava sintagma »selo i poljoprivreda«, koja sugerira poistovjećivanje problema i istovjetnost pristupa razvojnim problemima cjelokupnoga izvangradskog prostora i specifičnostima poljoprivredne proizvodnje, pa je i državna uprava organizirana na taj način (Ministarstvo poljoprivrede »zaduženo« je za selo), pomaci prema suvremenijim stavovima gotovo da se nameću. Šteta je da im nismo išli ususret.

»Izbor modela razvitka za ruralna područja rukovodi se ciljem da optimalno valorizira prostor, a time i prirodno, gospodarsko, kulturno, naseobinsko i svako drugo nasljeđe. Istovremeno, to je model koji neće proizvoditi negativne ekološke i druge posljedice, kao koncept intenzivnoga industrijskog razvitka. Kriterij koji je bio strukturalno ne-imanentan bivšoj razvojnoj matrici, a koji bi u 'novom' konceptu svestrane afirmacije ruralnoga bio na prvom mjestu, jest socijalno održiv razvitak. Ukratko, razvitak koji bi socijalnu seosku zajednicu učinio i održao sposobnom da preuzme ulogu ravnopravnoga razvojnog čimbenika u, za živuće naraštaje, 'dosežno' vrijeme.«⁹

Jedan od uvjeta prosperiteta ruralnih područja jest ustavljanje procesa urbane koncentracije. Dapače, valja ga obrnuti prema urbanoj dekoncentraciji i ruralnom povratku te obnovi ruralnog svijeta. Pri tome valja dodati da je koncept »renesansa ruralnoga« jedan od putova obnove ruralnih preferija. Hrvatska nema viška ljudi, pa ih valja optimalno rasporediti.

Kao dio opće gospodarske restrukturacije, Hrvatsku čeka zadaća sustavne i postupne prostorne preobrazbe. Bez toga, teško se nadati većoj učinkovitosti sustavnog oživljavanja periferija, odnosno oživljavanja ruralnih područja.¹⁰

Pred Hrvatskom je da se odluči za suvremenu i prikladnu razvojnu strategiju, da je transparentno izloži i odlučno zastupa. Većina je hrvatskog prostora nerazvijena (što osim negativnih ima i pozitivnih posljedica) pa prilikom odabira valja voditi računa o tome. Ta tvrdnja posebno vrijedi za ruralna i periferna područja. Ona su temelj gospodarske i društvene integriranosti države pa su utoliko odluke oko izbora modela i razvojnih projekata strateški važne i moraju se stručno i znanstveno pripremiti.

Kad su u pitanju posebno zapušteni prostori kao što je Lika i unutarnja Istra, izbor razvojne paradigme pada na paradigmu održivog razvitka. Takav izbor znači opredjeljenost da se napusti dosadašnji model industrijskog razvitka i tako izbjegnju klasični strukturalno-gospodarski, socijalni i ekološki problemi koji su bili redoviti pratitelji našeg tipa industrijalizacije. I ne samo našeg. Jer pokazale su se mnoge negativne posljedice industrijskog razvitka posvuda u svijetu. Fleksibilnost koncepta održivog razvitka čini ga osobito podesnim u manjim sredinama. Naime, on se može prilagoditi socijalnim, demografskim, prostornim obilježjima kraja, kao i obilježjima razvojnih lokalnih izvora.

Predstavili smo građu o konkretnim parametrima napretka u općinama Like i središnje Istre, o stanju resursa i o stanju aktera lokalnog razvitka. Dobili smo i pregled domaćih ideja za oživljavanje, koje su po mnogom specifične sociogospodarske periferije Hrvatske, pa im stoga treba specifičan pristup i posebna briga.

Zaključni komentar, temeljen na građi koju smo prikupili u Lici i središnjoj Istri, govori prije svega o te dvije periferije koje smo obradili metodom »studije slučaja«, ali upućuje i na to da se problemima razvitka periferijskih krajeva valja baviti sustavno i pojedinačno. Vjerujemo da bi projekti oživljavanja hrvatskih periferija mogli pomoći da se, barem za početak, prikupi na jednom mjestu i jednom metodologijom sva raznolikost problema kojima se susreće provincija na razvojnom putu. Bila bi to, prema našem mišljenju, velika pomoć pri svakom ozbiljnijem bavljenju strategijom ravnomjernijega prostornog razvitka cijeloga ruralnog područja Hrvatske.

BILJEŠKE

¹ U 1981. već je 80% ukupne površine Hrvatske bilo zahvaćeno depopulacijom, ili 88,5% svih sela. Veza između depopulacije i društveno-gospodarskog nerazvoja jaka je i obostrano pothranjujuća.

² Za značajan i dobar pokazatelj kretanja stanovništva - migraciju (mehaničko kretanje stanovništva) i njegove sastavnice imigraciju i emigraciju, malo je novijih podataka. Pokretljivost stanovništva složen je društveno-gospodarski fenomen što ga je teško promatrati i analizirati. Složenost migracijskih procesa vjerojatno je jedan od važnijih razloga zašto ih statističke službe izbjegavaju pratiti.

- ³ Josip Županov: *Gubitak ljudskih resursa i kulturnog kapitala zbog iseljavanja*. u: *Nacionalni program demografskog razvitka*. Zagreb: RH, Ministarstvo razvitka i obnove, 1997, str. 111.
- ⁴ Cernea, M. M. (ed.): *Putting people first. Sociological variables in rural development*. Oxford, University Press and a World Bank Publication, 1991, str. 429 i dalje.
- ⁵ Iscrpno o životu u hrvatskom selu tridesetih godina vidjeti u: Bičanić, R.: *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*. Zagreb, Pravni fakultet i Nakladni zavod Globus, 1996. (Faks. pretisak izd. knj. 1 iz 1936. i knj. 2 iz 1939.), 128+194+XXV str.
- ⁶ Navedimo da u četiri najveća hrvatska grada, koji zauzimaju svega 5,8% površine, živi gotovo trećina njezina stanovništva i više od 40% ukupnog broja zaposlenih. Podatak je iz 1991., a prema nekim pokazateljima danas te brojke mogu biti samo veće. (Navedeno prema: D. Pejnović: Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like. u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 257.)
- ⁷ Teorija polariziranog razvoja nastala je polovicom 20. st. kao odgovor na sve masovniju pojavu nejednakoga regionalnog razvitka, želeći joj objasniti uzroke i predvidjeti posljedice. U početku je to bila ekonomska teorija, a nakon nekog vremena prihvaćaju je geografi i društveni istraživači. Prema ekonomistima, neravnomjerni prostorni razvitak posljedica je procesa multiplikacije koji proizvode pojedine djelatnosti i na taj način koncentriraju razvoj u središtu djelovanja, što je najčešće grad. Najočigledniji primjer pruža industrija. Ona (u početku) potiče razvitak gradova, a ne vodi računa o seoskim predjelima (u kojima živi radna snaga). (Prema: Milan Vresk: Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske. u: *1. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske*, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1996, str. 66.)
- ⁸ Zanimljivu analizu podataka iznosi M. Vresk (*idem*) za 1991: Sa 500 i više radnih mjesta u Hrvatskoj bilo je te godine 207 središta. U njima je radilo blizu 70% aktivnih u zanimanju. U strukturi tih središta najviše je manjih. Sa više od 20.000 zaposlenih svega je 12 gradova, a ukupno zapošljavaju 60% zaposlenih u analiziranih 207 središta, ili 41% svih zaposlenih. U gradovima te je godine zaposleno 56% od sveukupno zaposlenih. Ako se izuzmu zaposleni u poljoprivredi, onda se taj podatak penje na 63%.
- U nastavku M. Vresk analizira koncentraciju pojedinih djelatnosti u pojedinim tipovima naselja. Među najurbanijim djelatnostima ističe financijske djelatnosti, potom obrazovanje, znanost, kulturu i informacije, zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb, te tijela državne uprave, i što je najvažnije, industriju, jer ona zapošljava najviše radnika (sve preko 70%).
- ⁹ M. Štambuk: *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*. Disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997, str. 274.
- ¹⁰ Vidjeti članak A. Guliča o razvojnim problemima jedne slovenske periferijske regije: Regionalni razvoj Slovenije – odziv na globalne in nacionalne spremembe: primer Pomurja. *IB revija*, br. 11–12/1996, str. 15–24.